

MEDALION ISTORIC : A. D. XENOPOL (1847—1920)

ȘTEFAN ȘTEFANESCU

În „Oameni care au fost”, referindu-se la opera lui A. D. Xenopol, N. Iorga, încrezător în dreapta judecată a posterității scria : „Știința istorică va ști să arate cât de mare a fost rolul aceluia care, venit într-un moment când studiile de trecut se opreau la cercetarea migăloasă a unor amănunte înfățișate fără interpretare și când cugetarea asupra lor pornea fără metodă pe verzile plaiuri ale genialității romantice, a știut să introducă în orînduirea și tălmăcirea acelor lucruri de trecut, care condiționează așa de mult prezentul, metoda științifică obișnuită în alte domenii mai puțin deschise ipotezei”¹.

Știința istorică, românească și străină, aplecată cu interes asupra operei lui A. D. Xenopol — și îmbogățită prin bogăția ideilor ei — avea, într-adevăr, să-l ridice pe Xenopol în galeria marilor istorici care depășesc, prin valoarea creației lor, granițele țării în care s-au născut și devin prin produsul minții lor valori universale.

În 1970, cu prilejul semicentenarului morții lui A. D. Xenopol, Institutul de Istorie din Iași, care-i poartă numele, a știut să facă din sesiunea de comunicări consacrată analizei operei lui A. D. Xenopol un act de înăvuițire a patrimoniului istoriografic național².

O strălucită comunicare a acad. Athanase Joja, la Academia de științe morale și politice din Paris despre *Filozofia istoriei în România*³ readucea, în 1965, în discuția înaltului for științific francez, care l-a numărat pe A. D. Xenopol printre membrii lui, valoarea acestuia ca filozof al istoriei.

Participanții la discuție au evidențiat faptul că A. D. Xenopol, alături de D. Cantemir, N. Iorga și Vasile Pîrvan, a știut să realizeze o sinteză din ceea ce țările Europei de tradiție cultural-științifică au putut oferi mai bun.

¹ N. Iorga, *Oameni care au fost*, București, 1967, vol. II, p. 175.

² Recent au fost tipărite lucrările sesiunii într-un volum intitulat *A. D. Xenopol. Studii privitoare la viața și opera sa*, Edit. Academiei, București, 1972, 444 p.

³ Athanase Joja, *La philosophie de l'histoire en Roumanie*, în „Revue des Travaux de l'Académie des Sciences Morales et Politiques”, 1965 (2e semestre), p. 44—52.

Personalitate multilaterală, A. D. Xenopol s-a remarcat încă din anii liceali prin mintea sa pătrunzătoare și setea de cunoaștere, prin gustul formei și preciziei, prin iubirea pentru istorie. Urmîndu-l pe N. Bălcescu și M. Kogălniceanu, el scria în 1866 că istoria este „învățătoarea vremilor de față”, ea scoate „din studiul trecutului învățatura trebuitoare pentru a realiza... ideile libertății și ale egalității”⁴. Potrivit părerii lui Xenopol, într-o expunere istorică nu trebuie să precumpănească faptele, datele, ci ideile.

Contactul, ca student în Germania, la Berlin și Giessen, cu un mediu intelectual ce cunoștea mari valori, pe Th. Mommsen, E. Curtius, L. v. Ranke și G. Gervinus, a dezvoltat în Xenopol pasiunea pentru înțelegerea rolului pe care-l pot avea științele umane în general și istoria în special în viața statelor; aceasta din urmă fiind în măsură să dezvăluie dinamica progresului, să dezlege — arăta el — „cum din trecut s-a dezvoltat prezentul și care este direcțiunea ce aparține viitorului”⁵. La 1 aprilie 1870 Xenopol scria lui Iacob Negruzzi că timpul scurt în care avea să studieze în capitala Germaniei dorea să-l consacre „nu atîta pentru studiul propriu al istoriei”, cît pentru a cunoaște „isvoarele de unde curge și mijloacele de a le cerceta”, urmînd ca, întorcîndu-se în țară, să aplice ceea ce ar fi învățat și adunat la „istoria scumpei noastre țări”⁶.

Întors în țară, Xenopol a trebuit, mai mulți ani, să facă altceva decît ceea ce constituia adevărata sa vocație (din 1871 a intrat în magistratură, iar din 1878 a fost avocat); a continuat, însă, cu o mare voință, demnă de invidiat, să cerceteze în domeniul istoriei și al filozofiei istoriei.

Între 1870 și 1878 el a publicat în „Convorbiri literare” și în „Steaua României” o serie de articole, apărute în 1879 la Iași în volum sub titlul de *Studii economice* (republicate cu unele modificări în 1882 la Craiova) în care demonstra necesitatea creării unei industrii mari pentru ca România să-și poată păstra și dezvolta independența, scotea în evidență legătura strînsă dintre economic și spiritual. „Starea materială a unui popor — scria el — stă în cea mai strînsă legătură cu dezvoltarea sa intelectuală, și dacă aceasta a fost așa în toate timpurile, apoi desigur că în timpurile noastre adevărul acestei idei este mai presus de orice îndoială”⁷.

În anul 1880 a publicat Xenopol lucrarea *Războaiele dintre ruși și turci și înriurirea lor asupra țărilor române* în prefața căreia ținea să sublinieze utilitatea studiului istoriei. „Studiul faptelor trecute — arăta el — poate să ne slujească pînă la un punct de călăuză în cele de față și viitoare. Astfel, istoria poate să devină învățătoarea politicei și să conducă de la o

⁴ A. D. Xenopol, *Importanța și utilitatea istoriei*, în „Arhiva”, Iași, 1901, p. 424. O bună prezentare a formației spirituale a lui A. D. Xenopol și a concepției lui social-filozofice la N. Gogoneașă-Z. Ornea, *A. D. Xenopol. Concepția socială și filozofică*, București, 1965, 264. p.

⁵ A. D. Xenopol, *Scrieri sociale și filozofice*, București, 1967, p. 164.

⁶ I. E. Toroușiu, *Studii și documente literare*, vol. II, București, 1932.

⁷ A. D. Xenopol, *Studii economice*, Craiova, 1882, p. 1. Pentru concepția lui A. D. Xenopol privind dezvoltarea economică a țării, vezi Vasile Nechita, *Ideii economice progresiste în opera lui A. D. Xenopol*, în „Studii și articole de istorie”, XII, 1968, p. 47—66.

îndeletnicire teoretică la rezultate practice. Dacă este de interes a se cunoaște întreagă istoria unui popor, nu este mai puțin adevărat că acele fapte vor fi mai cu înfrîurire asupra vieții sale de față, care vor sta în o legătură mai strînsă cu dînsa, prin urmare acele ce vor fi mai apropiate”⁸

Din 1881 a început să colaboreze Xenopol la „Revue Historique” al cărei director, era Gabriel Monot — revistă de prestigiu și care, după Xenopol, va cunoaște printre colaboratorii ei pe Nicolae Iorga.

În anul 1883 Xenopol a fost numit profesor de istoria românilor la Universitatea din Iași, fiind unul din cei mai mari profesori pe care i-a avut această universitate. În lecția inaugurală din 1 octombrie același an el accentua ideea că istoria trebuie nu numai să cerceteze amănunțit trecutul ca să aibă posibilitatea de a preciza „pe cît se poate faptele acestuia”, ci să prezinte și „sinteza ideilor generale deduse din studiul acestui material pozitiv”⁹. Xenopol făcea remarcă că „Dacă istoria... în genere te face să iubești omenirea, istoria poporului din care faci parte va deschide inima ta către dînsul. Nu este — spunea el — putere care să învieze mai tare patriotismul decît istoria propriului tău popor”¹⁰. „Popoarele din care a dispărut patriotismul sînt moarte pentru istorie”¹¹.

Lecția inaugurală definea modul în care Xenopol înțelegea să predea istoria și scotea în evidență, totodată, înclinarea sa pentru problemele de filozofie a istoriei. „...Istoria tinde — spunea el — a deveni o știință și lucrările, cărora dînsa dă naștere sînt așezate, între producerile științifice, alături cu acele ale economiei politice și filozofiei, adică ale științelor morale sau neperfecte”¹².

Primul curs expus în 1883—1884 a avut ca obiect *problema formării poporului român* și, legat de aceasta, analiza critică a teoriei lui R. Rösler, dezvoltată de acesta în lucrarea: *Romaenische Studien, Untersuchungen zur älteren Geschichte Romaeniens*, apărută la Leipzig în 1871.

Cursul lui Xenopol a fost tipărit în 1884 sub titlul: *Teoria lui Rösler. Studii asupra stăruinței Românilor în Dacia Traiană*, închinat „Românilor de peste munți”. În anul următor, în 1885, lucrarea apărea la Paris sub titlul: *Une énigme historique. Les Roumains au Moyen Age*; ea arăta largă și temeinică formație științifică a lui Xenopol, ca și calitățile sale de polemist.

Combătînd teza lui Rösler a imigrației tîrzii a poporului român în ținuturile pe care le locuiește, Xenopol a subliniat autohtonismul românilor, aducînd argumente de ordin istoric, lingvistic, toponimic.

Începînd cu anul 1888, cînd s-a publicat primul volum din *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, cursul lui Xenopol de istoria românilor se transforma în prima mare sinteză de istorie națională, care pînă în 1893 avea să însumeze șase volume.

⁸ A. D. Xenopol, *Războaiele dintre ruși și turci și înfrîurirea lor asupra țării române*, vol. I, Iași, 1880, p. I.

⁹ „Convorbiri literare”, anul XVII (1883), nr. 8, Iași, 1884, p. 304.

¹⁰ *Ibidem*, p. 305—306.

¹¹ *Ibidem*, p. 305.

¹² *Ibidem*, p. 302.

Primul volum, consacrat Daciei ante-romane, Daciei romane și „stăruinței populației daco-romane în Dacia“ a fost prezentat în anul 1889 Academiei Române pentru premiere. Pe baza raportului întocmit de George Bariț i s-a decernat lui Xenopol premiul Ioan Heliade Rădulescu și a fost ales membru corespondent al Academiei.¹³ Pentru volumele II, III, IV și V, i s-a acordat lui Xenopol — pe baza raportului lui Vincențiu Babeș — marele premiu Năsturel Herescu.

„Nevoia unei istorii a românilor — scria A. D. Xenopol în *Istoria ideilor mele* — era simțită de toată lumea și cartea mea venise la timp, tocmai în momentul când înălțarea prezentului trebuia să caute în trecut rădăcinile pe care crescuse“¹⁴.

Preocuparea lui Xenopol, evidentă în prestigioasa lui sinteză, de explicare a faptelor istorice în conexiunea lor și în spirit critic, lărgirea investigației istorice cu aspecte ale vieții economice, sociale și culturale situau efortul lui printre tendințele avansate din acea vreme în scrierea istoriei.

„Am căutat... eu cel dintîi — avea să evoce Xenopol — a da un loc însemnat dezvoltării culturale și aceleia a așezămintelor și a nu îneca întreaga istorie numai în fapte politice. Sînt cel dintîi, care am cercetat în tot lungul istoriei românilor dezvoltarea boierimei, a producției și bogăției țărilor, starea țăranilor, așezămintele juridice și sociale ca breslele, modul ocîrmuirii, starea financiară, moravurile și deprinderile, literatura lumească și bisericască, căutînd totdeauna a forma și legătura asemenea dezvoltării cu mersul obștesc al poporului“¹⁵.

Reviste străine de specialitate, franceze, germane, italiene au făcut aprecieri elogioase asupra scrierilor lui A. D. Xenopol și au publicat unele din studiile sale.

În 1893 istoricul ieșean ocupa la Academia Română locul rămas vacant prin moartea marelui om politic și de largă cultură, unul din cîtorii României moderne, care a fost Mihail Kogălniceanu. La 17 martie 1895, în discursul de recepție, rostit într-o ședință solemnă a Academiei, A. D. Xenopol făcea elogiul predecesorului¹⁶.

În 1896 apărea la Paris, cu o întinsă Prefață a lui Alfred Rambaud, o formă prescurtată în 2 volume a sintezei lui Xenopol sub titlul: *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane, depuis les origines jusqu'à l'union des Principautés en 1859*, care i-a adus premiul Academiei Franceze; trei ani mai tîrziu, în 1899, tot la Paris, vedea lumina tiparului lucrearea sa: *Les principes fondamentaux de l'histoire* a cărei versiune românească a apărut la Iași în 1890.

În 1900 Xenopol a fost ales membru corespondent al Academiei de științe morale și politice din Paris, iar în 1914 membru titular. Acestei recunoașteri i-au urmat semne de prețuire și din partea altor foruri savante străine. Academia Belgiană, de pildă, l-a numărat și ea printre membrii asociați.

¹³ Vezi D. Berindei, *A. D. Xenopol și Academia Română*, în „Studii și articole de istorie“, XII, 1968, p. 40.

¹⁴ A. D. Xenopol, *Scrieri sociale și filozofice*, p. 386.

¹⁵ *Ibidem*, p. 385.

¹⁶ D. Berindei, *op. cit.*, p. 42.

Lucrările lui A. D. Xenopol de filozofie a istoriei, începînd cu *Les principes fondamentaux de l'histoire* (o nouă ediție a acestei importante scrieri apărea în 1908 sub titlul: *La théorie de l'histoire*) și continuînd cu alte lucrări au avut un larg ecou internațional și l-au situat pe cel despre care G. Ibrăileanu avea să spună că „a fost lămină”, printre marii savanți ai epocii, filozofi ai istoriei¹⁷. Teoria lui A. D. Xenopol despre „seriile istorice”, echivalent istoric al noțiunii de lege a avut și continuă să aibă o largă circulație internațională. Savantul român este socotit și astăzi unul dintre marii doctrinari ai istoriei. În lucrarea: *Marile doctrine în istorie, de la Confucius la Toynbee* (*Les grandes doctrines de l'histoire de Confucius à Toynbee*), apărută, versiunea franceză, în 1965, Alban G. Widgery acordă teoriei lui Xenopol un spațiu însemnat¹⁸.

Savantul român, de formație multidisciplinară, a înțeles și a ținut să transmită adevărul — atît de actual și astăzi — despre marea însemnătate pe care o are în formarea unui istoric cunoașterea istoriei universale, viziunea de ansamblu singură permițînd studierea detaliilor într-o formă satisfăcătoare.

Ca și reprezentanții curentului pașoptist, ca și M. Kogălniceanu, A. D. Xenopol vedea în cunoașterea profundă a istoriei patriei, a virtuților strămoșești, unul din cele mai importante izvoare ale patriotismului și optimismului istoric, un mijloc de fundamentare a efortului de consolidare a României moderne și de întărire a credinței în apropierea momentului desăvîșirii unității de stat.

„...Poporul român — arăta Xenopol — nu poate înăbuși o speranță ce încolțește în el, de cîte ori își aruncă ochii spre toate acele părți unde răsună graiul românesc, anume că din păturile adînci ale unui viitor oricît de depărtat, va răsări odată frumosul arbore al unirii tuturor Românilor;... oricît ar fi să așteptăm, mărimea țelului să ne dea puterea de a răbda și întreaga noastră strădanie, întreaga noastră muncă să fie îndreptată, numai și numai spre acest scop sfînt și mareț...”¹⁹

A. D. Xenopol era convins că știința istorică are un rol însemnat în educarea poporului, în lupta patrioților progresiști pentru triumful ideilor înaintate. El n-a înțeles istoria altfel decît în sensul ei educativ, utilitar. Convingerea lui era că „însușirile cele mari ale unui popor nu se desăvîrșesc decît prin studiul desfășurării trecutului său”²⁰.

Pentru țara cu care se mîndrea, Xenopol era plin de încredere că ea va cunoaște o evoluție către bunăstare, știință și vrednicie omenească. „Pentru ce, cînd ne înălțăm, — scria el — să nu ajungem culmea? Care este aceasta și care este soarele ce o va încălzi, aceasta o presimt cutele cele mai ascunse ale sufletului nostru. Dar pentru a ajunge acele înălțimi, trebuie să

¹⁷ Vezi Al. Zub, *A. D. Xenopol. 50 de ani de la moartea sa*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»”, VII, 1970, p. 16 și urm.; D. Ciurea, *A. D. Xenopol — istoric, ibidem*, p. 304 și urm.

¹⁸ Alban G. Widgery, *Les grandes doctrines de l'histoire de Confucius à Toynbee*, Paris, Gallimard, 1965, p. 346 și urm.

¹⁹ A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ediția III-a, vol. I, p. 19.

²⁰ *Ibidem*, p. 13.

ne urcăm tot mai sus pe scara propășirii ; trebuie să trăim ca popor deosebit, cultivându-ne graiul, cugetul și simțirea românească ; trebuie să dobândim numai de cât libertatea de a ne dezvolta așa cum o cere firea noastră cea mai intimă”²¹.

Optimismul robust, sănătos, al lui Xenopol, rezultat din cunoașterea adâncă a istoriei și firii poporului român, își găsește expresie astăzi în efortul de dezvoltare armonioasă a României socialiste.

În evoluția istoriografiei românești opera lui A. D. Xenopol a marcat un moment important. Cu el și apoi cu discipolul lui, cu N. Iorga, școala istorică românească s-a ridicat la nivelul celor mai de seamă realizări ale istoriografiei europene.

²¹ A. D. Xenopol, *Români și Austro-Ungaria*, Iași, 1914, p. 26.